

VESTIGIS DE LA GUERRA CIVIL A TARRAGONA

TGN CULTURA

 AJUNTAMENT DE
TARRAGONA

     APP
TGN
AGENDA

www.tarragona.cat

1. **Les estàtues ens parlen**
Un recorregut per la Rambla Nova
2. **Tarragona, de la postguerra al *desarrollismo***
Un passeig per l'eixample de ponent
3. **De vitralls i mosaics**
L'obra de Santiago Padrós a Tarragona
4. **El Passeig Arqueològic**
De fortificació militar a passeig civil
5. **Petjades Republicanes**
Ruta pels espais de la Segona República a Tarragona
6. **Del modernisme al racionalisme**
Arquitectura a la Tarragona d'abans de la guerra
7. **Vestigis de la Guerra Civil a Tarragona**

EDICIÓ

Biblioteca Hemeroteca Municipal de Tarragona (BHMT) / L'Arxiu

TEXTOS

Ramon Aloguín i Pallach

M. Elena Virgili Bertran

CORRECCIÓ DE TEXTOS

Jordi Drudis

DISSENY I IMPRESSIÓ

Montse Virgili · Impremta Virgili · Tarragona

FOTOGRAFIES

Arxiu Històric Ciutat de Tarragona (AHCT) / L'Arxiu

Biblioteca Hemeroteca Municipal de Tarragona (BHMT) / L'Arxiu

Centre d'Imatges de Tarragona (CIT) / L'Arxiu

Ramon Aloguín i Pallach

Lluís Balart Boïgues

Júlia Abelló

Arxiu del Port de Tarragona (APT)

Museu del Port de Tarragona

Museu d'Història de Tarragona (MHT)

VESTIGIS DE LA GUERRA CIVIL A TARRAGONA

La sisena edició de les Passejades amb Història dins del cicle de memòria democràtica l'hem dedicat a resseguir els **Vestigis de la Guerra Civil a Tarragona**. Tot i no ser molt el que ens queda visible i visitable vam triar centrar-nos en la part potser menys coneguda, fent un recorregut des del monument als herois de 1811 fins al Barri del Port. En aquest opuscle a banda dels punts que es van visitar hem volgut afegir alguns espais que cal tenir present en la memòria dels bombardejos de la Guerra Civil Espanyola (1936-1939). No es tracta d'un recull exhaustiu, ja que seria un treball molt més extens; és només un apunt.

Hem fet una distinció entre els impactes dels bombardejos visibles actualment, els refugis i altres vestigis que ens recorden la Guerra Civil; és a dir, els efectes materials que tingueren els bombardejos i els impactes de la metralla de les bombes que avui en dia encara es poden veure en alguns edificis.

Segons els estudis del Grup de Recerca ISOCAC, les estadístiques ens diuen que Tarragona va patir, entre 1937 i 1939, 176 atacs aeris, que van deixar caure 3.803 bombes. Els atacs de la Legió Condor, l'aviació legionària italiana i la Brigada Hispana de Bombardeos van causar 303 víctimes mortals i més de 511 ferits. Entre els que no es compten les víctimes col·laterals del conflicte, com deia Lluís de Salvador:

«...unes víctimes que no es veuen, que no poden figurar a les estadístiques. Són els milers de ciutadans que han caigut tard o d'hora, no sota els efectes de les explosions de cap bomba, ans víctimes dels efectes desastrosos de l'espantosa vida que han hagut de suportar sota el terror de les constants incursions de l'aviació totalitària»

IMPACTES. Les ferides de la guerra

Es calcula que 74 edificis van quedar completament destruïts i 522 més van patir afectacions parcials de diversa consideració.

Els impactes de les bombes i la metralla encara són visibles en diversos indrets de la ciutat. En alguns casos els edificis més malmesos es van enderrocar, mentre que en d'altres les obres de reconstrucció o rehabilitació posteriors, van acabar tapant les ferides de guerra. Tot i amb això, queden alguns vestigis en diversos indrets de la ciutat.

Monument a Roger de Llúria

Rambla Nova - Balcó del Mediterrani

Impactes al pedestal
(esquerra mirant al balcó).

BHMT/ L'Arxiu

BHMT/ L'Arxiu

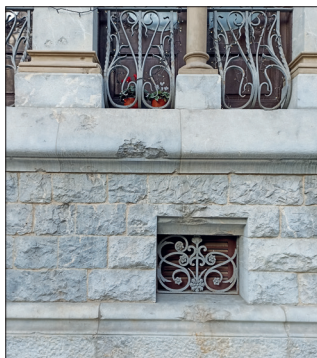
Júlia Abelló. 2017

Casa Salas

Rambla Nova, 25

Diversos impactes a la façana

BHMT/ L'Arxiu

Monument als Herois de 1811

Rambla Nova

Impactes al pedestal

(mirant al carrer Canyelles).

Actualment són poc visibles perquè estan tapats per la vegetació.

R. Aloguín

Júlia Abelló. 2017

Casa Canyelles Babot

Rambla Nova, 96

Impacte al sòcol de l'edifici.

Ll. Balart

Magatzems Bonsoms

Carrer Castellarnau (en el sector final tancat)

Marques per impactes de metralla dispersos per la façana.

No és accessible.

BHMT/ L'Arxiu

Fàbrica de Tabacs. Tabacalera

Passeig de la Independència

Marques per impactes de metralla a les façanes. Alguns, a les parts baixes dels edificis, han estat coberts amb ciment però els dels pisos més alts mai es van arribar a tapar.

No és accessible.

BHMT/ L'Arxiu

BHMT/ L'Arxiu

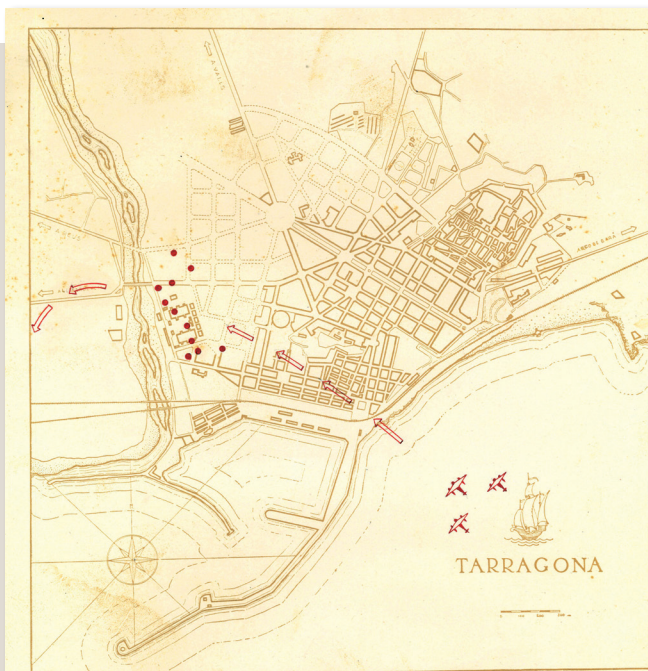

R. Aloguín

El 15 d'octubre del 1937 a dos quarts de cinc de la tarda, tres aparells trimotors facciosos entraren per la banda del port volant en direcció sud-est/nord-oest. Probablement duïen com a objectiu la factoria de petroli de la Campsa, que aquells dies era objecte de repetides incursions.

Els facciosos descarregaren, però, les seves bombes sobre la fàbrica de tabacs, on, en aquells moments, un nombre considerable d'operàries estaven lliurades a les seves tasques habituals.

Nou foren les bombes caigudes dintre del recinte o en llocs propers dels edificis de la fàbrica. Totes van causar estralls de força consideració. (Salvador, 2009)

Plànol del bombardeig
del 15 d'octubre 1938.
El asedio aéreo.
BHMT/L'Arxiu

15 DE OCTUBRE DE 1937.- A las 16'25 horas.

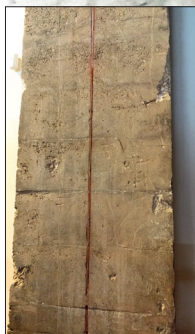
Tres trimotores procedentes de la base de Palma de Mallorca volando a unos 1.500 ms. de altura, bombardean la Fábrica de Tabacos y sus inmediaciones, alcanzando la carretera. No hubo víctimas.

Refugi 2 Moll de Costa. Museu del Port de Tarragona

La zona portuària va rebre nombrosos impactes. El refugi número 2 es va en-sorrar parcialment i, tot i que es va reconstruir, en algunes bigues i pilastres de formigó encara es poden veure impactes de metralla.

Desperfectes ocasionats pels bombardejos al Moll de Costa.
Autor desconegut. l'Arxiu del Port de Tarragona, 1939

Refugi 2 Museu del Port de Tarragona. MPT

Pilastres interiors del Museu del Port.
BHMT/L'Arxiu

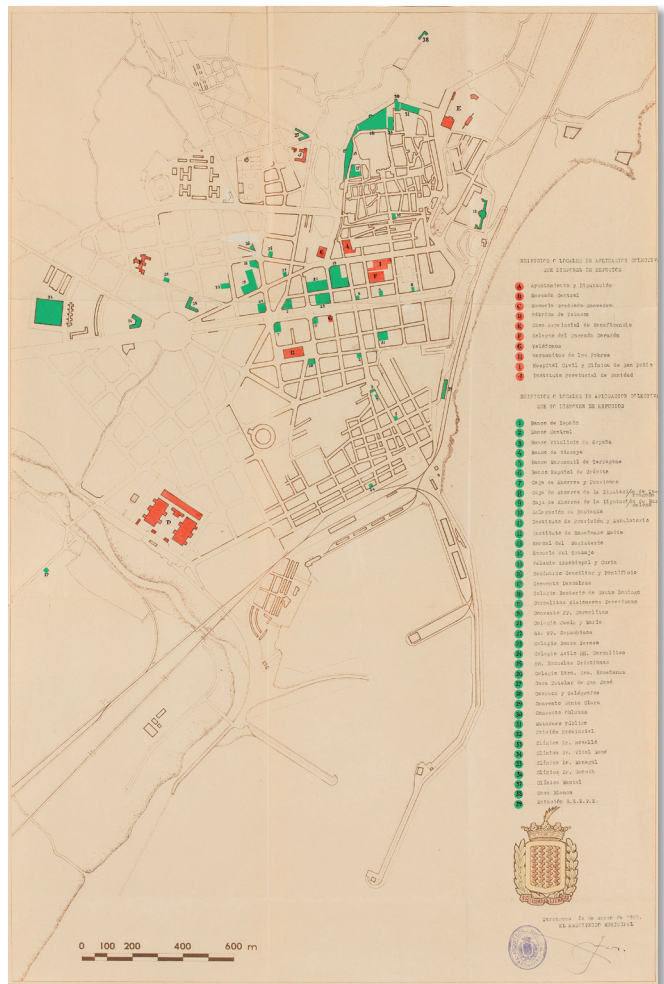
Els refugis antiaeris

A partir de 1937 es construeixen 56 refugis. En un primer moment es van aprofitar locals sota terra per protegir-se de les bombes, però aviat es van adonar que calia trobar espais amb més garanties de seguretat. Era necessari construir refugis allà on la naturalesa del terreny ho permetés.

«...s'habilitaren garatges i magatzems soterranis i, alhora, es construïren nous espais amb ciment armat i/o s'aprofitaren i adequaren clavegueres, mines, voltes monumentals i altres llocs sota terra» (Güell, 2017). Calia també tenir un plànol amb les localitzacions dels refugis i les seves característiques com els accessos, la capacitat, els metres quadrats i l'estat. A l'Arxiu de la Diputació se'n conserva una còpia on es refereix a 56 refugis amb aforament per a 20.300 persones, per a una població de més de 31.000 habitants.

El nombre de perso-
nes per metre quadrat
s'especula en cinc, se
suposa que es calcula-
va en persones dretes.

La major part dels refugis han desaparegut, uns per remodelacions urbanístiques al llarg dels anys, d'altres han quedat ocults i oblidats. La recerca històrica i documental, les fonts orals i l'arqueologia permeten més de 85 anys després posar en valor aquest patrimoni històric.

Plànol general dels refugis antiaeris. AHCT/L'Arxiu

Refugi 2

Accessos: Carrer d'en Granada, 11 (Casa Canals) i portal de sant Antoni

53 m² i capacitat per a 275 persones.

Museïtzat, es va obrir al públic el gener de 2011.

Actualment no és accessible per desprenaments.

MHT

Refugi 3

Carrer de les Coques

(Casa dels Concilis – Museu Bíblic)

Xarxa de galeries excavades per sota les cisternes romanes, tenia cinc accessos (des del carrer de Les Coques fins a l'inici del carrer de sant Llorenç). Refugi estructurat en dos nivells amb una profunditat màxima de 10 metres sota el nivell del carrer.

Tres grans cisternes i una xarxa de galeries amb un total de 97 metres lineals amb capacitat per unes 590 persones.

Hi ha una inscripció gravada al ciment amb la data 28 de desembre de 1937, moment en què devia acabar de construir-se el refugi.

Museïtzat. Amb l'entrada al Museu Bíblic, es pot visitar fins la primera galeria del refugi. A la segona galeria només es pot accedir amb visita monitoritzada.

BHMT/L'Arxiu

Refugi 4

Carrer Major / de les Cuirateries / dels Calderers / de la Merceria

Xarxa de galeries que sumaria 170 metres lineals, accessibles per diferents boques i amb capacitat per a 850 persones.

No és accessible.

Interior del refugi del carrer Major. AHCT/L'Arxiu 1982-83

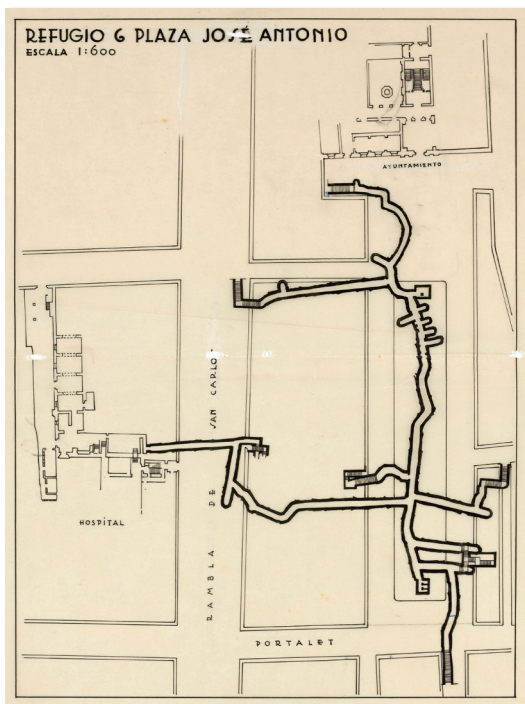
Refugi soterrat al palau municipal. Accés inacabat al refugi 6

Plaça de la Font, 1

Té 25 metres de longitud. La sala central té 20 m² i està situada a 4 metres de profunditat, la més fonda és a 8 metres, és un túnel excavat a la roca que arriba al nivell de la façana de l'edifici de l'Ajuntament. Destinat a funcionar i polítics de l'Ajuntament i la Generalitat, es va construir amb la intenció que connectés amb el refugi de la plaça de la Font.

26 m², amb capacitat per unes 70 persones.

Museïtzat, obert al públic en hores concertades.

Plànol del refugi de la plaça de la Font. AHCT/L'Arxiu

Refugi 6

Plaça de la Font

Destruït al construir l'aparcament soterrat l'any 1993-94

609 m² i capacitat per 3.045 persones

S'estenia per tot el subsòl de la plaça i disposava de diversos accessos als carrers propers. Era el refugi més gran de la ciutat.

Interior del refugi de l'Ajuntament. CIT/L'Arxiu

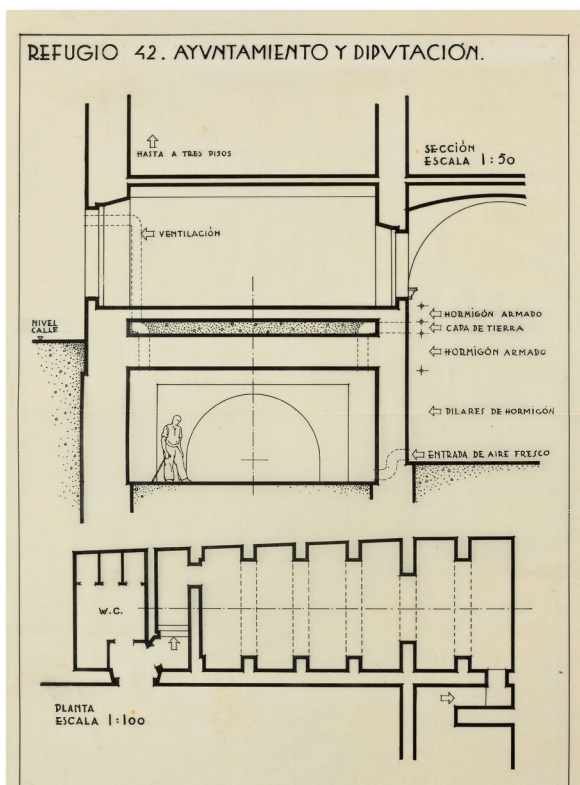
Refugi 42

Plaça de la Font, 1

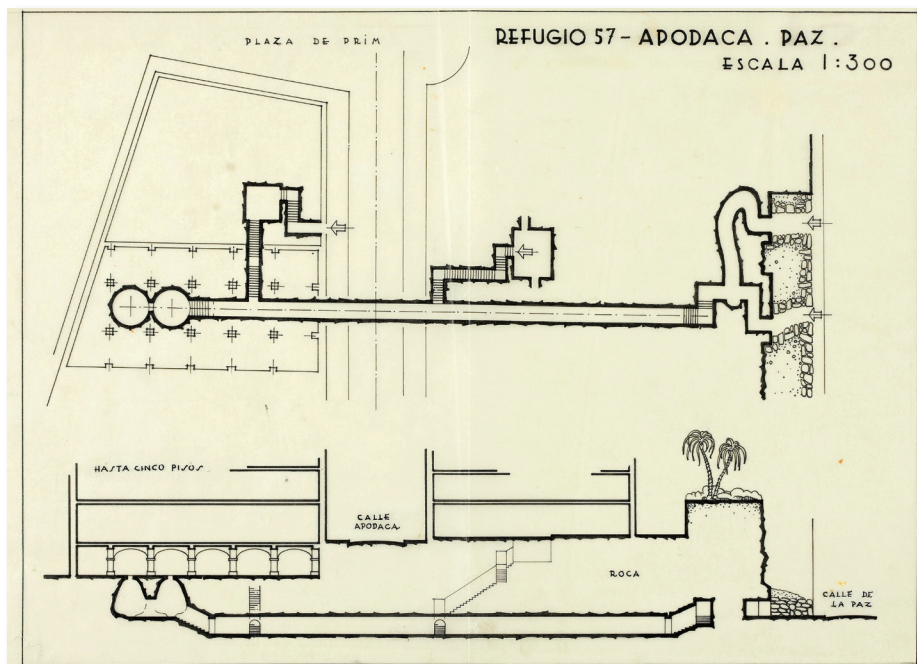
98 m² i amb capacitat per 490 persones.
Ciment armat.

No és accessible, actualment són dependències de treball del servei municipal d'informàtica.

50 m² i amb capacitat per 270 persones.

Plànol del refugi 42 interior de l'Ajuntament. AHCT/L'Arxiu

Plànol del refugi 57. AHCT

Refugi 57

Carrer sant Magí / Apodaca /
Pau del Protectorat

Visitable una petita part al soterrani
de la seu de l'Ateneu de Tarragona
al carrer de sant Magí.

El 1997, en unes obres al
carrer d'Apodaca, es va descobrir
un accés al refugi.

BHMT/L'Arxiu

Edificis enderrocats

El port i la Part Baixa de la ciutat van patir reiteradament els bombardejos de l'aviació feixista. Alguns dels edificis bombardejats van ser reconstruïts; d'altres, quan els desperfectes eren molt greus, es van haver d'enderrocar del tot per construir-ne de nous. És el cas de l'edifici de la plaça dels Carros cantonada amb el carrer Reial.

També ens ha quedat l'exemple d'un espai que després de ser bombardejat ja no es va tornar a edificar. Un antic magatzem entre el carrer Nou de santa Tecla i el carrer sant Miquel. Un edifici construït a mitjans del segle XIX per l'arquitecte Francesc Barba i el promotor Francesc Virgili. Les restes que han sobreviscut permeten apreciar la qualitat de l'edificació, amb pedra picada emmarcant portes i balcons.

Carrer Nou de Santa Tecla/Sant Miquel. BHMT/L'Arxiu - R. Aloguín

Les incautacions

Un dels pocs magatzems portuaris que es conserven actualment al barri del port és el que pertanyia a Macià Mallol Gabriel al carrer de sant Miquel número 19. L'edifici va ser incautat i un cop finalitzada la Guerra Civil s'hi va instal·lar el dipòsit de blat del Servicio Nacional del Trigo. Encara es pot llegir el nom al capdamunt de la façana.

El 7 de febrer de 1939 va quedar instal·lada a Tarragona la *Jefatura Provincial del Servicio Nacional del Trigo* depenia del Ministeri d'Agricultura i era l'encarregada de *la ordenación Triguera Nacional, asegurando al agricultor en todo momento un precio remunerado para su trigo, y la venta segura de sus cosechas a ese precio, en el momento en que el agricultor lo desee* (DE 8.02.1939). Les oficines es trobaven al carrer d'Apodaca número 7, mentre que el dipòsit era al carrer sant Miquel, 19. Posteriorment es van assimilar al *Ministerio de Agricultura*, passant després a la Generalitat.

Actualment l'edifici està ocupat per l'Associació de Veïns de Barri del Port i dependències del Departament d'Acció Climàtica, Alimentació i Agenda Rural.

Antic edifici dels Magatzems Mallol. R. Aloguín

La defensa militar

El primer bombardeig que va patir la ciutat de Tarragona va ser des del mar, quaranta canonades des dels vaixells *Canarias* i *Baleares*. L'estiu de 1937 es comencen a construir nius de metralladores i trinxeres a la línia de la costa. D'ambdues tipologies se'n troben a les platges de l'Arrabassada, de la Savinosa, la platja Llarga i més al nord al castell de Tamarit i la desembocadura del riu Gaià.

La defensa civil

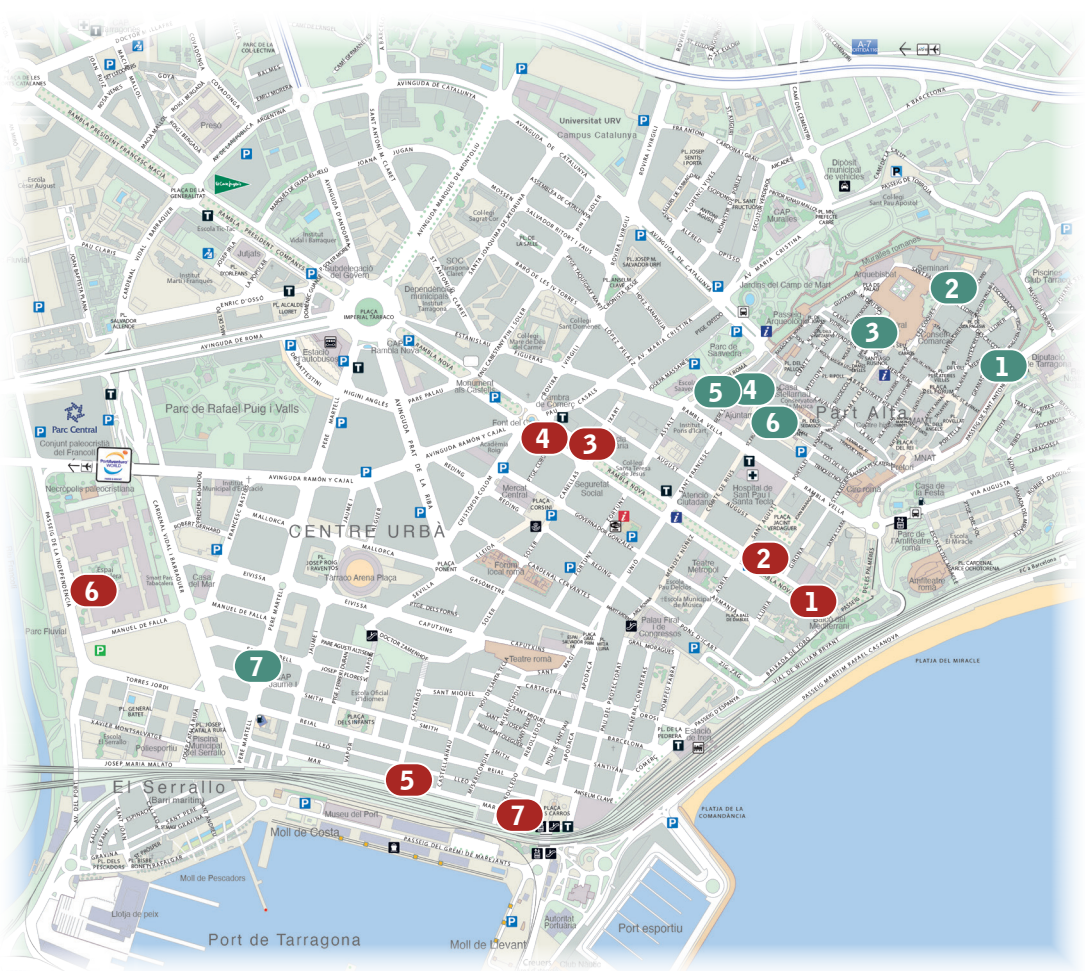
El lloc triat per la Junta de Defensa Passiva de Tarragona per col·locar un punt de vigilància permanent va ser el campanar de la catedral, el punt més alt de la població. Des d'allà dalt es vigilava la proximitat dels avions: l'amenaça aèria. S'avisava a la població tocant la campana de la Catedral, la Capona. Més endavant es va utilitzar un altre sistema més efectiu: el fonolocalitzador. Aquest aparell acústic, sense cap connexió elèctrica, estava format per dues grans trompes connectades als auriculars del vigilant. El conjunt girava, orientant el sentinella vers l'origen del so. Permetia localitzar l'aviació enemiga molt abans que arribés a la ciutat, i donar avís de perill.

Se'n conserva un al seu emplaçament original.

Accessible i de pagament amb la visita al campanar de la Catedral.

Fonolocalitzador. R. Aloguín

IMPACTES

- 1- Monument Roger de Llúria
- 2- Casa Salas
- 3- Monument al herois 1811
- 4- Casa Canyelles Babot
- 5- Magatzems Bonsoms
- 6- Fàbrica de Tabacs. Tabacalera
- 7- Refugi 2 Moll de Costa

REFUGIS

- 1- Refugi 2
- 2- Refugi 3
- 3- Refugi 4
- 4- Refugi 6
- 5- Refugi soterrat
al Palau Municipal
- 6- Refugi 42
- 7- Refugi 57

BIBLIOGRAFIA

Balart Boïgues, Lluís ; Bravo Póvez, Pilar. *Refugis antiaeris: els caus de la por. Estudi arqueològic i documental de l'estat actual dels refugis antiaeris de la Guerra Civil a Tarragona*. A: Kesse, número 54, pp. 66-95, Cercle d'Estudis Històrics i Socials Guillem Oliver, 2022.

Cabezas, Adrián. *La Defensa de la costa a la provincia de Tarragona durant la Guerra Civil (1936-1939)*. Port de Tarragona, 2017

Gonzalez Huix, Francisco. *El asedio aéreo de Tarragona 1937-1939*. IET Ramon Berenguer IV

Güell, Manel. *El quadre dels refugis antiaeris de Tarragona (1937)*. Bolduc, 20 (setembre 2017), pp. 20-23.

Güell, Manel; Perea, Eugeni. *Refugis de la Guerra Civil. L'adaptació dels edificis*. Bolduc, 23 (novembre 2019), pp. 3-11.

Piqué Padró, Jordi. *La crisi de la rereguarda. Revolució i Guerra Civil a Tarragona (1936-1939)*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat i Diputació de Tarragona, 1998.

Salvador Andrés, Lluís de. *Tarragona sota les bombes. Crònica d'una ciutat en guerra (1936-1939)*. Cossetània, 2005

Salvador Andrés, Lluís de. *Quan la mort venia del cel. Memòria dels bombardejos sobre Tarragona 1937-1939*. Cossetània, 2009

BIBLIOGRAFIA WEB

Refugis i bombardejos 1937-1939
(exposició)

<https://www.tarragona.cat/patrimoni/arxiu-municipal/memoria-democratica/revolucio-guerra-civil-i-franquisme-a-tarragona-1/bombardejos-i-refugis-1937-1939>

Documental Quan la mort venia del cel i
entrevistes

<https://www.tarragona.cat/patrimoni/arxiu-municipal/difusio/activitats/activitats-i-projectes/projectes-audiovisuals/quant-la-mort-venia-del-cel>

La defensa de la costa

<https://defenses-litoral.tarragona.cat/>

BHMT

BIBLIOTECA HEMEROTECA
MUNICIPAL DE TARRAGONA